

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

УКРАЇНА У СВІТОВОМУ ІСТОРИЧНОМУ ПРОСТОРІ

Збірник матеріалів

Всеукраїнської науково-практичної конференції

м. Київ, 22 листопада 2024 р.

Київ 2024

УДК 94(477)(06)

У 45

Головний редактор: М.В. Трофименко, ректор Маріупольського державного університету, доктор політичних наук, професор.

Головна редколегія: О.П. Реєнт, член-кореспондент НАН України, д.і.н., проф., заступник директора Інституту історії України НАН України; Ю.В. Константинова, к.і.н., доцент, декан історичного факультету; С.В. Новікова, к.і.н., доцент, заступник декана історичного факультету; В.М. Романцов д.і.н., професор (відповідальний редактор); С.С. Арабаджи, к.і.н., доцент; В.С. Волоніць, к.і.н., доцент; В.О. Забавін, к.і.н., доцент; В.М. Коробка, к.і.н., доцент; Ю.В. Коробка, к.і.н., доцент; Н.І. Романцова, д.і.н., доцент; Н.Ф. Шипік, к.і.н., доцент.

Затверджено на засіданні кафедри історії та археології (протокол № 5 від 17.12.2024 р.).

Рекомендовано до друку Вченою радою історичного факультету Маріупольського державного університету (протокол №4 від 18.12.2024 р.)

У 45 Україна у світовому історичному просторі: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 22 листопада 2024 р. / під заг. ред. М. В.Трофименка. – Київ: МДУ, 2024. – 135 с.

У збірнику представлено наукові матеріали, що включені до програми Всеукраїнської науково-практичної конференції «Україна у світовому історичному просторі». В ньому висвітлюються різні аспекти української історії як складової всесвітньої історії, історичного краєзнавства, історичної регіоналістики, культури, актуальні проблеми міжнародних відносин, методики викладання історії в школі. Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, магістрантів і всіх тих, хто цікавиться питаннями історії, культури, зовнішньої політики України, історичного краєзнавства, а також міжнародними відносинами нашого часу.

The abstracts presents the scientific articles included in the proceedings of the All-Ukrainian research conference «Ukraine in world historical space». It highlights various aspects of the history of Ukraine as a part of the global history, historical regional studies, historical regionalism, culture, as well as acute problems of international relations and foreign policy of Ukraine, methods of teaching history in school. The abstracts are meant for students, scientists, instructors and those seeking their masters' and scientific degrees as well as for those who really care for the contemporary Ukraine's history, culture, foreign policy, foreign af airs and country studies.

УДК 94(477)(063)

© Маріупольський державний університет, 2024

© Історичний факультет, 2024

ЄВРЕЙСЬКИЙ ПОГРОМ 1905 Р. У МАРІУПОЛІ

Новікова С.В.

Спалахи антисемітизму, які ще з часів середньовіччя були маркером кризових явищ у суспільстві, на жаль, знову все частіше спостерігаються у різних країнах світу. Така тенденція є загрозливим сигналом зростання небезпечних настроїв, що виникли внаслідок соціальних та економічних проблем, спричинених не в останню чергу війнами, що відбуваються від початку XXI ст. на Близькому Сході. Ситуація загострилася після нападу 7 жовтня 2023 р. бойовиків ХАМАС на Ізраїль та початку контртерористичної операції у секторі Газа. Відбулися заклики до геноциду та переслідування євреїв у провідних університетах США – Гарварді, Пенсільванському університеті, Массачусетському технологічному інституті, які стали предметом розслідувань Конгресу у грудні 2023 р., переслідування євреїв у країнах ЄС, яскравим прикладом яких у листопаді 2024 р. став єврейський погром в Амстердамі. Антисемітські виступи також відбулися у жовтні 2023 р. на Північному Кавказі, але їх першопричину слід шукати у традиційній маніпулятивній політиці російської влади в сфері міжетнічних відносин [1].

З іншого боку, російська агресія проти України активізувала розпалювання антисемітизму в РФ за допомогою підконтрольних державі ЗМІ, а також через риторику політиків та державних чиновників, які розповсюджують теорії змови, намагаючись відволікти увагу росіян від воєнних злочинів їх армії в Україні, перекласти провину на інших та викривити інформацію про те, що відбувається у країні та у світі. Вправно використовуючи давні антисемітські забобони, кремлівська влада розповідає про уявні ворожі наміри західних держав щодо Росії, покладаючи провину за це на євреїв. Крім того, попри те, що існують беззаперечні докази того, що погроми осені 1905 р. були сплановані та організовані представниками російської влади, в російській історіографії та публіцистиці постійно спостерігаються спроби применшити кількості жертв погромів серед євреїв та перекласти провину за розпалювання антисемітизму на «підступний Захід», який таким чином ніби намагався пригальмувати небачені темпи економічного розвитку Російської імперії на початку XX ст. [2].

Подібні прийоми не нові. Вони застосовуються владою російської держави вже більше 100 років і спираються на давню традицію використання антисемітизму для створення атмосфери невдоволення та розбрату у суспільстві, для дезінформації та пропаганди, для ослаблення та дискредитації внутрішніх та зовнішніх супротивників. Саме тому вивчення типових методів російської політики антисемітизму на прикладі єврейських погромів, що відбулися у Маріуполі та інших містах у жовтні 1905 р., під час першої російської революції, є важливим та цікавим, і виступає завданням цієї наукової розвідки.

Єврейські погроми на теренах Російської імперії відбувалися протягом всього XIX ст. Але за своїми масштабами хвиля погромів у жовтні 1905 р. перевершила усі попередні і охопила всі великі промислові міста європейської частини країни, особливо її півдня. Як не дивно, детонатором для цих сумнозвісних подій став царський маніфест 17 жовтня, який дарував населенню імперії громадянські свободи. Але реальна політика імперської влади виявилася протилежною і була одразу спрямована на дискредитацію цих свобод.

Одним з найбільш кривавих став єврейський погром 18 – 20 жовтня в Одесі, де єврейське населення становило близько 40% від загальної кількості. Під час цього погрому загинуло 400 євреїв, а 50 тисяч втратили житло. Газета кадетів «Русское слово» писала, що свавілля у місті набуло грандіозних масштабів, супроводжувалося вбивствами, насиллям, нападами на мирних мешканців та нескінченними грабунками, які чинили натовпи хуліганів, посилені мешканцями околиць міста, портовими босяками, іншими асоціальними особистостями, озброєними кийками та палицями з залізними наконечниками. Вони просувалися вулицями міста, руйнували і грабували усе на своєму шляху. Лише вранці 22 жовтня війська отримали наказ стріляти у погромників і погром припинився [8].

Не менш жорсткий за кількістю жертв (176 чоловік вбитими, близько 500 –

пораненими) був єврейський погром у Ростові-на-Дону, який відбувався 18 – 20 жовтня 1905 р. Про нього преса писала наступне: «величезна ніч жахів...майже всі єврейські крамниці пограбовані, деякі підпалені, на вулицях повний терор, все зачинено, хазяйнують чорносотенці та босяки». За часткою жертв серед єврейського населення (більше 1% від загальної кількості населення міста), саме цей погром вважають найбільшим у Російській імперії на початку XX ст. [5].

Не оминув погром і Маріуполь, в якому єврейське населення за переписом 1897 р. становило 15%. Ініціатором та організатором погрому 20 – 22 жовтня 1905 р. стало місцеве відділення «Союза русского народа». У офіційному звіті про події, надісланому до міністерства юстиції, зазначалося, що зранку 20 жовтня 1905 р. біля Харлампієвського собору зібрався натовп під керівництвом поліцмейстера. Отримавши з собору хрест та хоругви, цей натовп з портретами імператора, криками «Ура» та співами гімну почав ходу, до якої приєднався міський голова Іван Попов. Коли натовп підійшов до кварталу, де знаходилися суцільні єврейські крамниці, з вікон готелю «Континенталь» пролунав провокаторський постріл, який став сигналом до негайного погрому. Більшість єврейських будинків і крамниць були пограбовані та розбиті. Поліція та козаки не лише не припиняли цей грабунок, але навіть заохочували до нього. Представники поліції опікувалися і були ініціаторами цих протиправних акцій, а деякі з козаків самі брали участь у заворушеннях. У документі також зазначалося, що представники міського самоврядування мали змогу зупинити погром, але залишилися бездіяльними. 23 жовтня у місті було створено добровільні загони охорони, які разом з поліцією та козаками почали патрулювати вулиці [7]. У результаті погрому загинуло 22 євреїв (з них 5 дітей) [9], було розграбовано три чверті всіх торгових закладів міста, багато приватних квартир. Загальна матеріальна шкода склала два мільйони рублів.

Лише 9 листопада міський голова Іван Попов скликав екстрене засідання міської Думи, під час якого гласні засудили трагедію та виділили кошти з міського бюджету (6 тисяч рублів) для надання допомоги постраждалим. Було створено «Комітет зі збору пожертв та надання допомоги постраждалим від погрому 20 та 21 жовтня», який зібрав загалом 20 тисяч рублів. Дума також ухвалила постанови, в яких клопотала перед піклувальними радами чоловічої та жіночої гімназій міста про звільнення від оплати навчання для тих учнів, батьки яких постраждали під час погрому і не могли сплачувати за навчання [7].

Слід зазначити, що майже всі погроми 1905 р. у великих містах відбувалися за певною схемою. Спочатку заздалегідь розповсюджувалися чутки про те, що буде погром. Крім випадкових людей з натовпу у них завжди брало участь певне воєнізоване та навчене ядро з 10 – 15 осіб. Воно визначало час і розмір погрому, розповсюджувало зловісні чутки, наприклад, про наявність у євреїв планів напасти на православних. Паралельно складалися списки осіб і квартир, що підлягають розгрому у першу чергу, вироблявся загальний план, із передмість викликались злодії та волоцюги. У день початку погрому натовп з іконами, державними прапорами і портретами імператора зупинявся перед єврейськими крамницями та помешканнями, відбувався провокаційний постріл або якесь пошкодження невідомими будь-якого з імперських символів. Після цього натовп з криками «Ура» разом з громилами і злодіями починав громити крамниці та будинки євреїв [6, С. 14].

Сенатор Євген Турау, який розслідував події у Києві та Одесі, відзначав, що у дні погрому вражала безсумнівна, близька до потурання бездіяльність військ та поліції. В Одесі командувач військами округу Олександр Каульбарс, даючи вказівки поліції, заявив: «Ми усі співчуваємо погрому...» [8]. У середовищі погромників також панувало переконання, що, «начальство» дозволило грабувати євреїв. Погромників увесь час контролювали перевдягнені поліцейські та жандарми. Як тільки дії погромників починали загрожувати владі та підприємцям неєврейського походження, особливо великим, їх негайно припиняли.

Про це також свідчив у своїх спогадах голова російського уряду у 1905-1906 рр. Сергій Вітте, який вказував на значну роль у підготовці погромів департаменту поліції на чолі з товаришем міністра внутрішніх справ Дмитром Треповим, про що стало відомо лише у 1906 р. Трепов користувався підтримкою Миколи II, якого революційні події примусили

видати маніфест 17 жовтня. Погроми та інші злочинні акції уряду стали реваншем за цей вимушений крок [3, с. 46, 74, 138].

Але, одночасно, погроми мали й іншу мету: прибрати в особі євреїв економічних конкурентів, особливо у сфері торгівлі. Наприклад, розслідування подій у Києві встановило, що були випадки, коли до погрому підбурювали дрібні крамарі та власники дрібних ремісничих закладів - конкуренти євреїв. У Маріуполі в потуранні погрому звинувачували представників місцевого грецького купецтва, які до того ж входили до складу міської влади. Така ж ситуація з протистоянням грецького і єврейського купецтва спостерігалась і в Одесі [4, с. 239]

Отже, єврейський погром 1905 р. в Маріуполі, як і в інших містах Російської імперії, був одним з проявів реакції імперської влади на революційні події, її намаганням дискредитувати процеси лібералізації у державі, відволікти увагу суспільства від політичних та соціально-економічних проблем за допомогою розпалювання етнічної і релігійної ворожнечі у формі антисемітизму. Погроми відбувалися за стандартною схемою, за підтримки та участі поліції і міської влади, але при цьому були спричинені також економічною конкуренцією між єврейськими підприємцями та представниками інших етнічних груп. У Маріуполі, як і в Одесі, такими конкурентами євреїв були греки.

Література

- a.i.1. Antisemitism in Europe reaching levels unseen in decades, says top Rabbi. URL: <https://www.euronews.com/my-europe/2023/10/25/antisemitism-in-europe-reaching-levels-unseen-in-decades-says-top-rabbi>
- a.i.2. Более века антисемитизма: как сменявшие друг друга обитатели Кремля использовали антисемитизм для распространения дезинформации и пропаганды. Global Engagement Center Special Report. 29 января 2024 г. U.S. Department of State. URL: <https://www.state.gov/%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%B5-%D0%B2%D0%B5%D0%BA%D0%B0-%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D1%81%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D0%B0-%D0%BA%D0%B0%D0%BA-%D1%81%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%8F%D0%B2%D1%88/>
- a.i.3. Витте, С.Ю. Воспоминания. Т. 3 (После октября 1905-1911). Царствование Николая II. Москва: Соцэкгиз, 1960. 724 с.
- a.i.4. Материалы к истории русской контрреволюции. Т. 1.: Погромы по офиц. документам. Санкт-Петербург, 1908. URL: <https://rev-lib.com/materialy-k-istorii-kontr-revoljucii-tom-i-pogromy-po-oficialnym-dokumentam/>
- a.i.5. Мовшович, В. Е. Печальный юбилей. URL: http://www.pseudology.org/Kojevnikov/Xrestomatiya/Rostov_Pogrom_1905.htm
- a.i.6. Обнинский В.П. Новый строй. Ч.1. Манифест 17 октября 1905 года - 8 июля 1906 года. Москва: Типография Русского Товарищества печатного и издательского дела, 1909. 192 с.
- a.i.7. Руденко, Н. Еврейский погром в Мариуполе. Старый Мариуполь. URL: <http://old-mariupol.com.ua/evrejskij-pogrom-v-mariupole>
- a.i.8. Турау Е.Ф., Кузминский, А. М. Киевский и Одесский погромы в отчетах Турау и Кузминского. Санкт-Петербург: Кн-во «Летописец», [1907]. 220 с.
- a.i.9. Mariupol pogrom 1905. URL: <http://www.forum.j-roots.info/viewtopic.php?f=4&t=1851&start=20>